

boarded in a similar way on the whole territory of Bohemia, Moravia and part of Silesia.

The concluding part evaluates the information contained in the diaries concerning the impact of the two plagues in the years 1679–1681 and 1713–1716 on the Dominican convents. Attention is focused on mortality and on the influence of the „translation“ of some diagnoses on our understanding of historical plagues.

HORNÍ VRSTVA MĚŠŤANSKÉ SPOLEČNOSTI V DOMÁCÍ HISTORIOGRAFII POZDNÍHO STŘEDOVĚKU A RANÉHO NOVOVĚKU.

Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání^[1]

Josef Kadeřábek

The upper level of bourgeois society in local historiography of the Late Middle Ages and Early Modern Era. Outline of the development of terminology and other directions of research

ABSTRACT: The study aims at presenting the development of research on the upper level of bourgeois society in Czech historiography. It focuses on the comparison of crucial terms used in these discussions, such as patriciate, notables and elites.

Historická demografie, 2012, 36:1:25–40

KEYWORDS: Notables, elites, patriciate, townsmen, city

CONTACT: Mgr. Josef Kadeřábek, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské Univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; e-mail: Kaderabek.Josef@seznam.cz

Úvod

V následujícím textu se jeho autor pokusil stručně shrnout dosavadní české bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti pozdního středověku a raného novověku, především vývoj jejího terminologického označení. Snažil se také naznačit možné směry dalšího bádání v této oblasti, zejména v souvislosti s výzkumem tzv. městských či měšťanských elit. Vedl jej k tomu dojem, že přes vznik některých vynikajících studií zabývajících se sociálními dějinami českých měst nedoznala u nás tato tematika dosud zasloužené pozornosti.

Ačkoliv se výzkumem horních vrstev měšťanských společností zabývali mnozí zahraniční historici,^[2] při výzkumech měšťanské společnosti, které v průběhu let prováděli čeští badatelé, hrála klíčovou úlohu inspirace pracemi jejich německých kolegů. Ta pramenila především z tradičního kontaktu mezi českou a německou historiografií. Blíže k němu přispívala i právní a sociální podobnost mnoha zkoumaných lokalit daná společným historickým vývojem, která napomáhala hlubší

---

[1] Studie vznikla s podporou grantu GA JU 043/2010/H a grantu GA ČR 404/08/H002.

[2] Srov. výběrově novější publikace Terence McINTOSH, *Urban Decline in Early Modern Germany. Schwäbisch Hall and Its Region 1650–1750*. Chapel Hill 1997; Christopher R. FRIEDRICH, *The Early Modern City 1450–1850*. London 1995, zejména s. 183–205; TÝŽ, *Urban Politics in Early Modern Europe*. London-New York 2000, zejména s. 11–25.

komparaci. V případě českého bádání spočívala reflexe německé historiografie zejména v leckdy poněkud mechanickém přejímání její odborné terminologie.^[3] Kvůli skutečnosti, že se čeští historikové z výše naznačených důvodů zaměřovali spíše na německou historickou produkci, autor omezil svůj pohled na stručný rozbor německého bádání, které naznačil v další části této stati.

Podněty německé historiografie

Němečtí autoři hlouběji rozpracovali terminologii vztahující se k horním vrstvám měšťanské společnosti zejména v návaznosti na sociologické výzkumy ze šedesátých let 20. století, když započali s jejím horizontálním členěním na tzv. vrstvy (Schichten), přičemž pro nejmajetnější a sociálně nejvýše stojící skupinu měšťanů se ujal výraz horní vrstva (Oberschicht).^[4] Vedle tohoto pojmu se tradičně objevoval pramenně doložitelný výraz patriciát. Zatímco někteří badatelé oba termíny chápali jako synonyma, jiní historici tvrdili, že patriciát představoval zvláštní typ horní vrstvy, který byl typický pouze pro velká říšská města, v nichž vykazoval charakteristické shodné prvky, jako byla majetková a příbuzenská provázanost jednotlivých rodin, uzavřenost vůči okolí, luxusní styl života a dědičná držba úřadů.^[5]

V osmdesátých letech přispěl k diskusi Erdmann Weyrauch, který navrhl vedle horní vrstvy rozlišovat ještě vůdčí vrstvu (Führungsschicht) a vůdčí skupinu (Führungsgruppe). Horní vrstvu měli představovat měšťané, kteří ve svých rukou drželi největší majetek i mocenské prostředky a byli členy větší sociální skupiny. Vůdčí skupina sestávala podle Weyraucha z osob, které zastávaly politické funkce v dané sociální skupině. Z jeho teorie dále vyplývalo, že se z vůdčí skupiny výrazně vyčleňovala tzv. vůdčí vrstva. Tu tvořili jedinci s nejvýznamnějšími politickými hodnotami.^[6] Vedle politického postavení neponechal stranou ani ekonomický zřetel, když sociální postavení měšťanů odvozoval od dosažených výnosů z obchodu vínem a obilím.^[7] Weyrauch ale pojmosloví ještě více znepráhlednil tím, že pro vůdčí

---

[3] Srov. Helena PEŘINOVÁ, *Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech*. Český časopis historický 104 (dále ČČH), 2006, s. 111–112.

[4] Erich MASCHKE, *Städte und Menschen. Beiträge zur Geschichte der Stadt, der Wirtschaft und Gesellschaft*. Wiesbaden 1980, s. 157–170, 305–380.

[5] Srov. Eberhard ISENMANN, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreform, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Stuttgart 1988, s. 273–276. Podrobně shrnula celou diskusi H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 116.

[6] Ingrid BÁTORI – Erdmann WEYRAUCH, *Die bürgerlichen Elite der Stadt Kitzingen. Studien zum Sozial- und Wirtschaftsgeschichte einer landsherrlichen Stadt im 16. Jahrhundert*. Stuttgart 1982, s. 210.

[7] Tamtéž, s. 163.

skupinu používal zástupně i termín elita.^[8] Podobný přístup zvolil pro prostředí slezských měst i Jörg Deventer, jenž sice používal stejné pojmy, ale do Weyrauchova konceptu začlenil ještě pojem patriciát, který ztotožnil s vůdčí vrstvou.^[9]

Označení elita v německé historiografii nejvýrazněji prosazoval Heinz Schilling,^[10] který v návaznosti na práce Heinricha Kramma rozlišoval tři druhy vzájemně se překrývajících elit – politické, ekonomické a duchovní (intelektuální).^[11] Jeho koncept se postupně stal paradigmatem dalších německých výzkumů. Ostatní pojmy se dostaly do pozadí, či se přestaly pro období raného novověku používat.^[12] Z hlediska metodologického byly nejpřínosnější práce Schillingova vědeckého souputníka Wolfganga Reinharda. Ten nejprve na příkladu Říma ukázal, jak lze při studiu elit využít sociálně-antropologického přístupu „zesítění“ (Network-Model). Ve své knize prokázal, že formování a vlastní působení římských elit bylo založeno na složitém mechanismu vzájemně se doplňujících vztahů založených na základě příbuzenství, vzájemně výhodného přátelství (instrumentale Freundschaft) či vztahů na bázi patron-klient.^[13] Dalším zásadním počinem byl obdobně orientovaný prosopografický výzkum zaměřený na výzkum elit říšského města Augšpurku.^[14] Poté Reinhard obrátil svou pozornost k elitám celospolečenským.^[15]

---

[8] Tamtéž, s. 231, 285.

[9] Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln-Weimar-Wien 2003, s. 79–85.

[10] Srov. Heinz SCHILLING, *Wandlungs- und Differenzierungsprozesse innerhalb der bürgerlichen Oberschicht West- und Nordwestdeutschlands im 16. und 17. Jahrhundert*. In Marian Biskup – Klaus Zernack (Hrsg.), *Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert*. Wiesbaden 1983, s. 121–173; TÝŽ – Hermann DIEDERIKS (Hrsg.), *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit*. Köln-Wien 1985; zde srov. zejména úvod Heinze Schillinga na s. 1–32.

[11] Heinrich KRAMM, *Studien über die Oberschichten der mitteldeutschen Städte im 16. Jahrhundert. Sachsen – Thüringen – Anhalt*. Köln-Wien 1981, zejména s. 7–10. K německé diskusi obšírně H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 117.

[12] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 118.

[13] Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979 (= Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 14).

[14] TÝŽ (Hg.), *Augsburger Elite. Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen 1500–1620*. Berlin 1996, zejména s. vii, xvi; TÝŽ, *Power Elites of Augsburg and Rome, 1500–1600. Experiences with Prosopographical Research*. In Jean-Philippe Genet – Günther Lottes (Hrsg.): *L'état moderne et les élites, XIIIe–XVIIIe siècles. Apports et limites de la méthode prosopographique*. Paris 1996, s. 213–231. U nás na jeho podněty reagoval Bohumír Roedl svým prosopografickým výzkumem města Loun. Srov. Bohumír ROEDL, *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*. Louny 2004.

[15] Srov. W. REINHARD, *Power Elites, State Servants, Ruling Classes and the Growth of State Power*. In TÝŽ (Hg.), *Power Elites and State Building in Europe*. Oxford 1996, s. 1–18.

Domácí bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti

První pokusy českých historiků pojmenovat horní vrstvu měšťanské společnosti se objevily již v klasických pracích Zikmunda Wintra, který použil pro označení nejvýše postavených měšťanů termín patriciát.^[16] Ten nijak blíže nevymezil a historička Helena Peřinová oprávněně poukázala na skutečnost, že jej bez jeho hlubšího zhodnocení pouze převzal z německé literatury.^[17] Stejným způsobem s pojmem pracoval i Josef Šusta. Na rozdíl od Wintra jej používal jen pro označení horní vrstvy měšťanské společnosti Prahy a Kutné Hory.^[18] Podrobněji se celou problematikou ve svých statích o předhusitských městech zabýval až Bedřich Mendl. Měšťanskou společnost rozdělil na patriciát, řemeslnictvo a tzv. třetí stav drobných vlastníků.^[19] Ačkoliv svůj výzkum založil na studiu berních knih a rejstříků, nepovažoval patriciát za soubor nejbohatších měšťanů, ale označoval jím *privilegované rodiny*.^[20] Hodnotícím kritériem mu bylo vedle majetku i výlučné právní postavení a nepřetržitost držby takovýchto výsad. Existenci patriciátu v důsledku toho omezil pouze na středověkou Prahu, resp. Staré Město pražské.^[21]

Problematika vymezení horní vrstvy měšťanské společnosti neunikla ani pozornosti českých historiků německého původu. Obecně se vznikem měst a městského zřízení zabýval historik a archivář Adolf Zycha.^[22] Julius Lippert se ve svých pracích zaměřil na studium vývoje Litoměřic a Trutnova. Na příkladu těchto dvou měst se v jednotlivých oddílech svých knih zabýval měšťanskou společností a jejími proměnami v průběhu středověku a novověku. Ačkoliv jeho hlavním zájmem zůstaly záležitosti právního charakteru, studoval rovněž roli městských rad ve společnosti a soustředil se také na postižení nejdůležitějších místních měšťanských rodin.^[23] Na jeho práce navázal ve čtyřicátých letech Wilhelm Weizsäcker,

---

[16] Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* I, Praha 1890, s. 128–129. Ve Wintrově posmrtně vydané knize o městech ve 13.–16. století se problematika horních vrstev měšťanské společnosti blíže neřeší. Srov. TÝŽ, *Zlatá doba měst českých*. Praha 1991². Jiří Kejř upozornil na skutečnost, že podobné úvahy Wintrovi nedovoloval styl jeho práce a tehdejší stav českého bádání. Srov. Jiří KEJŘ, *Historik-beletrista*. In Tamtáž, s. 266.

[17] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 118.

[18] Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. I. Praha 2001³, s. 58–80.

[19] Bedřich MENDEL, *Z hospodářských dějin středověké Prahy*. Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5, 1932, s. 167.

[20] TÝŽ, *Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku*. Praha 1926, s. 118–120, zejména s. 119.

[21] Tamtáž.

[22] Adolf ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*. Prag 1914.

[23] Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*. Prag 1871; TÝŽ, *Geschichte von Trautenau*. Prag 1863. Chtěl bych na tomto místě poděkovat dr. Tomáši Sternečkovi, který mě upozornil

který na příkladu Litoměřic doložil lokální personální propojení horní měšťanské vrstvy, resp. radního kolegia s královským dvorem.^[24] K moravským městům obrátili svůj zájem Erich Franz Rössler, Berthold Bretholz či Johann Kux. Prvně zmiňovaný provedl analýzu právního systému města Brna, přičemž za horní vrstvu měšťanské společnosti označil držitele politické moci, jimiž byli městští radní a přísežní soudci.^[25] Berthold Bretholz se zaměřil také na majetkové zázemí a kulturní mecenát brněnských měšťanů, přičemž výrazně předběhl dobu využitím testamentů při rekonstrukci měšťanských rodin tvořících místní horní vrstvu.^[26] Dějinám Olomouce se věnoval poslední z autorů, Johann Kux, který horní měšťanskou vrstvu ztotožnil s vrstvou radní.^[27] Tematizovat pojem patriciátu se výše citovaní autoři nepokoušeli. Společná byla těmto pracím snaha zaměřit se na působení německého živlu ve sledovaných městech a zdůraznění jeho vůdčí role při formování měšťanské společnosti i její horní vrstvy. Patrně z tohoto důvodu se i přes svou nepochybnou kvalitu (zejména Lippert, Bretholz) nedočkaly tyto práce hlubší reflexe.

Dále se k problematice horní vrstvy měšťanské společnosti vyjádřil v padesátých letech 20. století František Graus. Svůj pohled formuloval na základě marxistického přístupu k dějinám. Existenci patriciátu tak přisoudil Praze, kde podle jeho názoru vytvořili patricijové privilegovanou třídu, která se samostatně nepodílela na výrobním procesu, žila z rentální pozemkové držby či obchodu a nebyla pro ni typická rodová provázanost.^[28] Výraznější příspěvek k diskusi představoval názor Josefa Janáčka, který ve svém pojednání o obchodu v předbělohorské Praze začal rozlišovat kupecký a politický patriciát.^[29] Kupecký patriciát se podle něj utvořil v rudolfínské době z nejbohatších obchodníků, kteří se do Prahy přistěhovali převážně z německých měst.^[30] Zatímco kupecký patriciát definoval majetkem nad

---

na dobové práce české německojazyčné historiografie. Bez jeho nezištné pomoci by tato studie nemohla vzniknout.

[24] Wilhem WEIZSÄCKER, *Leitmeritz in der sudetenländischer Stadtrechtsgeschichte*. In Otto Peterka – Wilhelm Weizsäcker, *Beiträge zur Rechtsgeschichte von Leitmeritz*. Prag 1944, s. 7–48, zejména s. 21–22, 24–25.

[25] Emil Franz RÖSSLER, *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert*. Prag 1852, zejména s. 56–66.

[26] Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*, Brünn 1911; TÝŽ, *Brünn. Geschichte und Kultur*. Brünn 1938, zde zejména s. 98–104.

[27] Johann KUX, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*. Reichenberg-Olmütz 1937; TÝŽ, *Die deutschen Siedlungen um Olmütz. Ein volksbodengeschichtliches Quellenwerk bis 1918*. Olmütz 1943, zejména s. 32–35.

[28] František GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949, s. 127–129; TÝŽ, *Český obchod se sukem ve 14. a na počátku 15. století*. Praha 1950, s. 8–9.

[29] Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*. Praha 1955, s. 344–375.

[30] Tamtéž, s. 347.

30 000 kop míšeňských grošů, u politického patriciátu zmínil pouze skutečnost, že nastoupil k moci na počátku 17. století, a dále se jeho definicí nezabýval.^[31] S pojmem patriciát dále pracoval František Kavka ve svých studiích zabývajících se třídní, resp. sociální strukturou Českých Budějovic.^[32] František Kavka patriciát vymezoval vůči měšťanstvu a městské chudině. Za jeho příslušníky považoval měšťany vlastníci dvory a *měšťany neznámého povolání*, jejichž majetek překračoval částku 150 kop míšeňských grošů.^[33] Upozornil také na skutečnost, že členové patriciátu měli ve městě politickou převahu, ale samotné působení v městských samosprávných celcích nepovažoval za důležité pro příslušnost k této vrstvě. Jeho definice patriciátu byla založena výlučně na majetkových hlediscích.^[34]

Nejpodrobněji se vymezení patriciátu věnoval ve svých statích Jaroslav Mezník. Ve studii týkající se Brna označil za nejdůležitější kritérium příslušnosti k patriciátu majetek následovaný zvláštním způsobem života, vzájemnou příbuzenskou spřízněností jeho členů a nakonec politickým vlivem. Vlastní definici ale ještě více rozmělnil používáním termínů uzavřený patriciát, radní patriciát a starý patriciát.^[35] Nejprve použil označení uzavřený patriciát pro případ, kdy se z celku měšťanstva vyčlenila část nejzámožnějších rodin, která posléze nedovolovala ostatním rodinám dosáhnout stejného společenského postavení. V poznámce pod čarou ovšem okamžitě existenci tohoto typu patriciátu v českém prostředí zamítnul.^[36] Za radní patriciát považoval rodiny, jejichž příslušníci zasedali v městské radě. Starým patriciátem rozuměl Mezník vrstvu, která existovala ve městech ve 13. až 14. století a byla svržena vnitřními revoltami (například v Brně se tak mělo stát roku 1363).^[37] Patriciát byl podle autorova názoru přítomen ve všech městech, ale v jednotlivých sídlech se vzájemně lišil. Svůj názor poopravil Mezník o rok později, když kriticky uznal, že do vymezování patriciátu promlouvaly ve všech případech subjektivní znaky, kdy badatelé sami určovali hranice, především majetkové, podle nichž přiřazovali jednotlivé rodiny k patriciátu či ostatním společenským

---

[31] Tamtéž, s. 300; TÝŽ, *Města v českých zemích v 16. století*. Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 165–197.

[32] František KAVKA, *Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století*. Sborník historický 4, 1956, s. 110–188; TÝŽ, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knihy a rejstříků městské dávky*, Sborník historický 6, 1959, s. 253–259. Pro Brno srov. Jaroslav DŘÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel města Brna v letech 1365 až 1509*, Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 185–289.

[33] F. KAVKA, *Třídní struktura*, s. 166–169.

[34] Tamtéž, s. 170.

[35] Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 6, 1962, s. 250–252.

[36] Tamtéž, s. 251, poznámka 12.

[37] Tamtéž, s. 253–268.

vrstvám.^[38] Ačkoliv nadále trval na existenci uzavřeného a radního patriciátu, připustil, že se hranice mezi oběma celky a střední vrstvou ve většině českých měst stíraly. Doporučil také více dbát řeči pramenů a nalézat v nich konkrétní dobové označení nejvyšší měšťanské vrstvy.^[39] I přes toto upozornění pracovali další badatelé s termínem patriciát do značné míry volně.^[40]

Posledním, kdo se obsáhleji kriticky vyjádřil k používání pojmu patriciát, byl na sklonku osmdesátých let 20. století Jaroslav Čechura. Ten se ve svých pracích opřel o novější studie německých historiků, kteří nezahrnovali pod označení patriciát celou horní vrstvu, ale pouze tu její část, která se stavovsky uzavírala proti ostatnímu měšťanstvu a v jejímž rámci docházelo k dědičnému předávání moci.^[41] Po důkladném rozboru horních vrstev vybraných českých a moravských královských měst přisoudil Čechura existenci patriciátu Praze, Brnu, Kutné Hoře a Jihlavě. Patriciát definoval na základě jeho politické autonomie, ekonomické síly a sociální vyvýšenosti oproti ostatním měšťanům. Zároveň zcela odmítl používat pojem patriciát pro zbývající města a hovořil v souvislosti s nimi pouze o nejbohatších měšťanech.^[42] Za nesporné klady jeho práce bylo možné označit upozornění na nutnost zkoumat horní vrstvu měšťanské společnosti dynamicky, v horizontu delšího trvání, a zaměřit se na její proměny.^[43] Otázku označení horní vrstvy měšťanské společnosti však Čechura dále znesnadnil tím, že ji postavil pod úroveň patriciátu, který z ní vydělil. Ve své další studii navíc požadoval, aby se horní vrstvu měšťanské společnosti, kterou není možné považovat za patriciát, nalezlo nové označení.^[44]

V pozdějším bádání se pojem patriciát příliš neobjevoval. Přímo na Jaroslava Čechuru navázal pouze Jiří Kejř, ať již celkovým pojetím problematiky, či vol-

---

[38] TÝŽ, *Z problematiky středověkého patriciátu*, Československý časopis historický 11 (dále ČSČK), 1963, s. 628–637, zejména s. 630.

[39] Tamtéž, s. 633–635.

[40] Srov. J. DŘÍMAL, *Sociální složení*, s. 185–289, zejména s. 227. Dřímál Mezníkovy práce buď zcela ignoruje, nebo na ně odkazuje jako na celek, aniž by z nich čerpal; svůj výklad opírá o články Bedřicha Mendla. Dále srov. František HOFFMANN, *Struktura městského obyvatelstva v českých zemích do počátku 16. století*. In *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska na přelomu 15. a 16. století*. Praha 1984, s. 320–342. H. Peřinová upozornila i na mechanické přejímání pojmu patriciát do dějepisných přehledů srov. H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 119.

[41] K etablování pojmu horní vrstva (*Oberschicht*) v německé historiografii blíže H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 112–113.

[42] Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. Časopis Národního muzea. Řada historická 157, 1988, s. 32–51, zejména s. 45–47.

[43] Tamtéž, s. 45.

[44] TÝŽ, *Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století*. Documenta Pragensia (dále DP) 9, 1991, s. 69–70.

bou zahraniční literatury.^[45] Jako jeden z mála badatelů reagoval na Mezníkova doporučení a snažil se postihnout v pramenech konkrétní dobové označení horní vrstvy měšťanů.^[46] Pojem patriciát přijal ve své práci o měšťanské kultuře a vzdělanosti v předbělohorských Čechách i Jiří Pešek, ač s drobnými výhradami, které směřoval k odlišnosti vnímání tohoto označení v západoevropské a české historiografii.^[47] Jaroslav Douša zabývající se situací na Starém Městě pražském používal vzhledem ke shodnému městskému prostředí pojem patriciát tak, jak jej ustanovil Josef Janáček, tedy v podobě kupeckého a politického patriciátu.^[48]

Další historici pouze bez hlubší reflexe mechanicky přenášeli předchozí výzkumy patriciátu na sociální situaci ve městech, jež zkoumali. Někteří používali označení patriciát pro nejbohatší měšťany^[49] nebo jako synonymum pro měšťany stojící mimo městskou radu, ale náležející k horní vrstvě.^[50] Zmiňované studie však měly pevnou oporu v pramenech a označení bylo použito s odkazem na místní a dobové náležitosti. Některé stati však používaly pojem patriciát dosti vágně.^[51] Například Michal Fiala a Jakub Hrdlička definovali patriciát jako *skupinu měšťanských rodin ve větších městech, které měly značný majetek[...] žily většinou z obchodu či výnosu rentovního majetku [...] odděleně od městské střední vrstvy bez toho, že by blíže přiblížili, jaký majetek považovali za „značný“ či podle jakého kritéria určovali velikost měst. Důsledně pracovala s pojmem patriciát naposledy Helena Peřinová, která se však ve své stati nezabývala žádným z českých měst. Svou pozornost obrátila k říšským městům Frankfurtu a Norimberku, v nichž byly horní vrstvy měšťanské společnosti označovány jako patriciát tradičně, pro což nalezla autorka přesvědčivou oporu v pramenech.*^[52]

Spíše stranou badatelské pozornosti zůstala snaha Josefa Petráně z poloviny osmdesátých let 20. století označit horní vrstvu měšťanské společnosti pojmem

---

[45] Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 289–295. Na návaznost práce Jaroslava Čechury a Jiřího Kejře upozornila již H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 121.

[46] J. KEJŘ, *Vznik*, s. 291.

[47] Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620*. Praha 1993, s. 23–24.

[48] Jaroslav DOUŠA, *Seznamy staroměstských konšelů z let 1547–1650*. Pražský sborník historický (dále PSH) 14, 1981, s. 67–68; TÝŽ, *Staroměstští konšelé v jiných funkcích městské samosprávy v letech 1571–1602 a 1620–1650*. DP 15, 1997, s. 49–50.

[49] Věra SMOLOVÁ, *Rada Starého Města pražského v letech 1650–1715*. PSH 24, 1991, s. 19.

[50] Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období. Prosopografická a diplomatická studie*. Sborník archivních prací (dále SAP) 45, 1995, s. 453–454.

[51] Srov. Michal FIALA – Jakub HRDLIČKA, *Řídící vrstva v počátcích českých měst na příkladu pražské aglomerace*. DP 15, 1997, s. 17.

[52] Helena PEŘINOVÁ, *Doktoři versus patriciát. Postavení graduantů v říšských městech Frankfurtu a Norimberku v 16. – 18. století*. DP 27, 2008, s. 383–394.

honorace či honorační vrstva. Petráň chápal jako honoraci nejvyšší vrstvu měšťanské společnosti definovanou trojicí základních kritérií – bohatství, moc a status.^[53] V německém prostředí daný termín poprvé používal Gustav Schmoller.^[54] V anglické historiografii definoval na základě moci, bohatství a statutu horní vrstvu měšťanské společnosti v Benátkách a Amsterdamu také Peter Burke, který však pro skupinu definovanou touto trojicí znaků používal termín elita.^[55] Ačkoliv se pojem honorace širě neuchytil a objevil se pouze v několika drobnějších pracích jako synonymum pojmu patriciát,^[56] předznamenal obrat v bádání o horní měšťanské vrstvě, která začala být hodnocena a vymezována především podle přístupu k politické moci ve městě. Do zorného pole badatelů se dostaly městské rady jako nejvyšší samosprávné orgány města. Nejprve se jim dostalo pozornosti v rámci studií o městské správě.^[57] Později začaly vznikat studie již přímo zacílené na městské rady, které se soustředily na rituální pozadí jejich obnov či nověji na vnitřní a vnější sociální vazby jejich členů.^[58] Velkým problémem, na který ve

---

[53] Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II (2). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1997², s. 93–98.

[54] Gustav SCHMOLLER, *Deutsches Städtewesen in älter Zeit*, Bonn 1922. K dalšímu vývoji pojmu srov. H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 115–116.

[55] Peter BURKE, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites*. London 1974, s. 9–11.

[56] Petra SLÁMOVÁ, *Novoměstské radní elity 1650–1700*. DP 17, 1998, s. 165.

[57] Srov. Jiří ČOUPEK, *Městská správa v Uherském Brodě a jiných poddanských městech a městečkách v 16. –18. století*. *Studia Comeniana et Historica* 18, 1978, s. 78–87, zde s. 82–85; Miloš DVOŘÁK, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1623*. SAP 32, 1982, s. 170–224, zde s. 180–185; Karol BÍLEK, *Správa města Sobotky v 16. a 17. století a poměr ke kostelecké vrchnosti*. In Marie Macková (ed.) *Poddanská města v systému patrimoniální správy*. Ústí nad Orlicí 1995, s. 85–93; Jaroslava MENDELOVÁ, *Vývoj správy města*. In *Nové Město pražské 1348–1784*, Praha 1998, s. 30–36. Srov. TÁŽ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*. PSH 24, 1991, s. 5–35.

[58] Srov. Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*, PSH 24, 1991, s. 5–35; Marek ĎURČANSKÝ, *Obnovování městských rad v českých královských městech v letech 1624–1636*. DP 21, 2002, s. 93–103; Josef HRDLIČKA, *Otázky bez odpovědí, aneb konsensuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách*. In Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.) *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 187–220. (= Opera historica 12); Tomáš STERNECK, *Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války*. *Jihočeský sborník historický* 74, 2006, s. 104–150; Josef KADEŘÁBEK, *Vrcholné orgány slánské samosprávy v letech 1610–1635*. *Středočeský sborník historický* 36, 2010, s. 3–21; TÝŽ, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních*. In *Historická demografie* 33, 2009, s. 9–44. Z německé historiografie srov. Eberhard ISENMANN, *Ratsliteratur und städtische Ratsordnungen des späten Mittelalters und frühen Neuzeit. Soziologie des Rats, Rats und Willensbildung, politische Kultur*. In Pierre Monnet – Otto Gerhard Oexle (Hrsg.), *Stadt und Recht im Mittelalter/La ville et le droit au Moyen Âge*. Göttingen 2003, s. 215–479. (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 174).

své stati upozornila Ludmila Sulitková, bylo, že autoři často opomíjeli ty měšťany, kteří svým majetkem či kulturním a intelektuálním zázemím bezesporu patřili do horní vrstvy měšťanské společnosti, nijak se ale nezasazovali o svou účast v městské vládě.^[59] Ke stejnému závěru dospěla ve své nepublikované diplomové práci i Jana Olšanská.^[60]

Vedle výzkumů zaměřených na městské rady se objevily první studie zabývající se existencí tzv. elit v měšťanské a městské společnosti raného novověku. Ačkoliv byl pojem elita stejně jako předchozí termíny převzat z německé historiografie, na rozdíl od svých německých kolegů nemohli čeští badatelé při bližším vymezení pojmu elita nalézt oporu v sociologických pracích českého původu. Definice elit byla v české, resp. československé sociologii ovlivněna marxistickým pohledem, takže se monografie a slovníkové práce soustředily na rozbor názorů Karla Marxe a jeho následovníků, či pojem elita zcela odmítaly.^[61] Nové světlo nepřinesly do pojmosloví ani první české sociologické slovníky devadesátých let 20. století, které se pohybovaly v obecné rovině a byly terminologicky nepřesné.^[62] Rozpačitě působil nejrozsáhlejší pokus o vymezení českého sociologického pojmosloví, Velký sociologický slovník, který sice představil přehled dosavadních teorií elit, jeho autoři se však zcela nevymanili z marxistického pohledu na danou problematiku. Elity jsou tak podle nich společenské skupiny, jejichž výlučné postavení je způsobeno ekonomickými nerovnostmi mezi členy společnosti.^[63]

Poprvé použil v české historiografii pro prostředí raně novověkých měst pojem elita Jan Pařez ve své studii věnované rozboru sociální skladby Loun. Za městskou elitu označil soubor radních, intelektuálů, šlechty a ve městě usazených duchovních.^[64] Výrazně přispěly k uvedení pojmu elita do bádání o raně novověkých městech příspěvky Olgy Fejtové, Michaely Hrubé a Martina Nodla představené v konferenčním sborníku Pražské městské elity středověku a raného novověku. Studie Martina Nodla zajímavým způsobem reagovala na sblížování termínů patriciát a elita v německé historiografii.^[65] Autor v návaznosti na německé práce užíval oba termíny synonymně a existenci elit ve zkoumaném období přisoudil bez

---

[59] Ludmila SULITKOVÁ, *Zamyšlení nad charakterem vůdčí vrstvy městského obyvatelstva na příkladu Brna v raném novověku*. DP 22, 2004, s. 243–250, zejména s. 246–249.

[60] Jana OLŠANSKÁ, *Městská samospráva v Jindřichově Hradci na počátku 18. století*. Diplomová práce, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita České Budějovice 2006.

[61] Miroslav JODL, *Teorie elity a problém elity*. Praha 1968, s. 13–30; *Malý sociologický slovník*. Praha 1970.

[62] Podle Bohumila Geista byla elita *malou částí společenského útvaru, jejíž členové zaujímají vysoké pozice*. Srov. Bohumil GEIST, *Sociologický slovník*. Praha 1992, s. 77.

[63] Srov. Miroslav PETRUSEK a kol., *Velký sociologický slovník I*. Praha 1996, s. 52.

[64] Jan PAŘEZ, *Několik příspěvků k sociální struktuře Loun od poloviny 14. do počátku 17. století*. Sborník okresního archivu v Lounech 7, 1995, s. 3–15.

[65] MARTIN NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský*

výhrady pouze Praze.^[66] Vedle této studie zaměřil Martin Nodl ve svých dřívějších pracích svou pozornost na prosopografické studium demografických podmínek města Stříbra, v nichž se ještě přidržel označení „nejbohatší měšťané“.^[67] Olga Fejtová založila svůj příspěvek na výzkumu vztahu měšťanských elit ke knižní kultuře. Elitu definovala na základě politických, ekonomických a intelektuálních hledisek, pro 18. století připustila možnost hovořit o elitách vojenských.^[68] Michaela Hrubá se zaměřila na výzkum královských měst v severozápadních Čechách. Elity definovala podobným způsobem jako Fejtová, pouze nevedla přísnou dělicí čáru mezi jednotlivými složkami elitní vrstvy. Ve své studii upozornila na vhodné metodologické uchopení problematiky za využití širokého pramenného spektra.^[69] Navíc správně ukázala, že výzkum elit není možné odtrhnout od místních podmínek a přísného pohledu zdola.^[70]

I pojem elita se nedočkal pouze příznivého přijetí. První kritiky zazněly z úst Heleny Peřinové, které poukázala na skutečnost, že badatelé ve svých pracích zaměňovali termíny měšťanská společnost a městská společnost.^[71] Kromě toho se nepodařilo terminologicky sjednotit ani výše uvedený sborník. Např. Tomáš Sterneck zařazoval radní mezi elity měšťanské.^[72] Na druhou stranu hovořil Zdeněk Vybíral ve stejném případě o elitě městské.^[73] Další připomínku uvedl Josef

---

a interpretační problém. In Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.) Pražské městské elity středověku a raného novověku. Praha 2004, s. 23–49.

[66] Srov. Tamtéž, s. 48. K obdobnému názoru dospěl J. ČECHURA, *Patriciát*, s. 46–47. Těž srov. výtky Heleny Peřinové směřované k Nodlově studii; H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 120, poznámka 54.

[67] Srov. M. NODL, *Národnostní vývoj předhusitského Stříbra. Modelová prosopografická analýza.* ČČH 94, 1996, s. 528–559, zejména s. 549; TÝŽ, *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419. Integrace – fenomén dějin středověkého kraje.* *Minulosti Západočeského kraje* 35, 2000, s. 7–47.

[68] Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity na Novém Městě pražském v 17. století a knižní kultura.* In Táž – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.) *Pražské městské elity*, s. 159–174, zde s. 162 o elitách vojenských.

[69] Michaela HRUBÁ, *Možnosti výzkumu měšťanských elit v prostředí královských měst severozápadních Čech.* In Tamtéž, s. 193–210. Vedle tohoto příspěvku srov. TÁŽ, *Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době.* In Jiří Jurok (ed.) *Královská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci.* Ostrava 2002, s. 125–143.

[70] „Obrazně řečeno ten, kdo stál na vrcholu společenského žebříčku v Podbořanech, by patrně v nedalekém Žatci neobstál“; M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[71] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[72] Srov. Tomáš STERNECK, *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů?* In O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.) *Pražské městské elity*, s. 225–242.

[73] Zdeněk VYBÍRAL, *Představitel městské elity – tvůrce dějin svého města. Život královského města Tábora na počátku 17. století v zrcadle osudů primasa Jana Chvatalia.* In O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Pražské městské elity*, s. 251–260.

Hrdlička. Jeho námitka směřovala k tomu, že většina badatelů považovala existenci elity ve městě za předem danou a neptala se hlouběji po tom, jak jednotliví měšťané vnímali svou příslušnost k dané skupině.^[74] Navíc pro něj používání pojmu elita znamenalo možné zúžení tématu a např. vyloučení žen-měštek z bádání.^[75] V neposlední řadě poukázal David Novotný na problematičnost přísného rozdělování elit na politické, správní či intelektuální. Správně upozornil na problém, který s sebou přináší mechanické vřazování jednotlivce do mocenských, intelektuálních a společenských okruhů elity. Svou polemiku demonstroval na příkladu učitele městské školy, který vstoupil do městské rady, či sboru obecních starších a dále vykonával svou profesi.^[76] Svou úvahu však znehodnotil tím, že od sebe oddělil intelektuální elity a elity městské, za které považoval členy městských rad, přičemž Michaela Hrubá, z jejíž studie primárně vycházel, vždy hovořila o elitě měšťanské, která sestávala z jedinců požívajících mimořádného postavení v měšťanské pospolitosti z ekonomických, společenských, intelektuálních či kulturních důvodů.^[77]

Vedle těchto dvou poznámek by chtěl další výtku poznamenat autor předkládané stati. Podle jeho mínění nelze omezit měšťanské elity na *skupinu osob, které dosáhly mimořádného postavení v oblasti ekonomické, politické a intelektuální*.^[78] Nejnovější výzkumy Josefa Hrdličky a Jany Olšanské doložily, že se v městské společnosti vedle tradičně definovaných příslušníků elit objevovali měšťané, kteří nepatřili k majetkové, politické či intelektuální reprezentaci města, přesto požívali ve společnosti vážnosti dané jinými znaky.^[79] Také historikové zabývající se dějinami paměti ukázali, jak klíčovou roli hrála tato hodnota v myšlení raně novověkých lidí. V souvislosti s jejich poznatky bylo možné vysledovat osoby, jejichž osobní prestiž pramenila z paměti společnosti na jejich bývalý sociální status či zásluhy jejich předků.^[80] Vedle těchto měšťanů se objevovali jedinci, kteří těžili ze

---

[74] Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*. In Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.) *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215–236, zde s. 216. Za výjimku označil Hrdlička pouze práce O. Fejtové. Srov. Tamtéž, s. 229, poznámka 5.

[75] Tamtéž, s. 217.

[76] David NOVOTNÝ, *Na okraj úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chrudimí, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou*. *Theatrum historiae* 5, 2009, s. 7–25, zde s. 14.

[77] M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[78] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[79] Srov. Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie*, s. 216; J. OLŠANSKÁ, *Městská samospráva*.

[80] Přehledný nástin se shrnutím literatury představil Peter BURKE, *What Is Cultural History?* Cambridge-Malden 2004, s. 67–69, česky kniha vyšla pod názvem *Co je kulturní historie?* Praha 2011, s. 88–90. V české historiografii pro šlechtické prostředí srov. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL

svých rozsáhlých osobních kontaktů a společenských vazeb.^[81] Zde bylo vhodné přihlédnout k definici elit, kterou představil ve své práci Robert A. Dahl. Ten pojímal elitu jako menšinovou skupinu jedinců, kteří se vyjadřovali ke konfliktním a politickým záležitostem ve městě a jejich slovo v tomto ohledu mělo váhu.^[82] Podobně vymezil elitu i sociolog Jan Jandourek, který hovořil o elitě jako o *souboru jedinců zastávajících vedoucí pozice v systému nebo subsystému, jejichž rozhodnutí v této roli může mít významné důsledky pro celou společnost či subsystém a kteří k souboru náleží na základě sociálně akceptovaných klasifikací*. O tom, co považují za sociálně akceptovatelnou klasifikaci, pak rozhodují členové subsystému sami. Jedná se o držbu moci, sociální postavení, věk, bohatství atd.^[83]

Nástin dalšího možného vývoje bádání (místo závěru)

Na základě výše uvedených výsledků bádání by bylo v českém prostředí vhodné opustit od používání pojmu *patriciát* či *honorace* a přidržet se pojmu *elita* nazíraného z těchto sociologicko-antropologických hledisek. K takto stanoveným elitám by se mělo přistupovat především se zřetelem na upozornění Jaroslava Mezníka, který požadoval, aby se elitní složky společnosti nevymezovaly bez ohledu na označení obsažené v pramenech a jejich zástupci do nich nebyli včleňováni podle potřeb badatele,^[84] i když Martin Nodl poukázal na ošidnost tohoto přístupu v případě středověkých měst, kde se v dobových pramenech objevoval tzv. dvojvrstvý model společnosti, který blíže nereflektoval sociální diferenciaci měšťanů.^[85] Dále by mělo být zřejmé, jakým způsobem historik vymezuje městskou či měšťanskou společnost.^[86] Elity by měly být zkoumány dynamicky, v delším časovém horizontu.^[87] V jejich rámci by se mělo sledovat propojení jejich členů pokrevním a nepokrevním příbuzenstvím či jiné neformální typy sociálních vazeb.^[88] Vhodné by bylo nerozlišovat přísně jednotlivé složky elit, pouze přihléd-

---

(eds.) *Paměť urozenosti*, Praha 2007; Geoffrey CUBIT, *History and Memory*. Manchester-New York 2007.

[81] Jednalo se zejména o tzv. makléře (brokers). Pojem zavedla Sharon KETTERING, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*. New York-Oxford 1986, zejména s. 98–140. Nejnověji srov. James LEE, *Political Intermediaries, Political Engagement and the Politics of Everyday Life in Urban Tudor England*. In Rudolf Schlögl (ed.) *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Newcastle upon Tyne 2009, s. 179–195.

[82] Robert A. DAHL, *The Concept of Power*, *Behavioral Science* 2, 1957, s. 201–215.

[83] Srov. Jan JANDOUREK, *Sociologický slovník*. Praha 2001, s. 72.

[84] J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát*, s. 250–252.

[85] Srov. M. NODL, *Elity*, s. 23–24.

[86] H. PEŘINOVÁ, *Od patriciátu*, s. 122.

[87] J. ČECHURA, *Patriciát*, s. 45. Podnětně O. FEJTOVÁ, *Elity*, s. 160–165.

[88] Srov. J. HRDLIČKA, *Historická antropologie*, s. 222. Podobný přístup zvolili Karel KRA-

nout k ekonomickému, kulturnímu, intelektuálnímu či mocenskému zázemí jejich jednotlivých členů.^[89] Takové rozdělení by bylo mechanické už kvůli skutečnosti, že proti šlechtickému prostředí malé množství pramenů osobní povahy nedovoluje blíže určit, do které skupiny (intelektuální, politické či ekonomické) se samotní měšťané řadili, či jakou ze svých kvalit vnímali jako rozhodující pro své včlenění do měšťanské elity. Z tohoto pohledu je důležitý poznatek Michaely Hrubé, že výzkum elit by měl probíhat na základě široké pramenné základny a především za použití průniku různých metodologických pohledů.^[90] V neposlední řadě by bylo vhodné nezkoumat elity jako samostatnou složku měšťanské společnosti, ale začlenit ji do organismu města, neboť jak poznamenali Ingrid Bátoriová a Erdmann Weyrauch, *Elite ohne Masse gibt es nicht*.^[91]

Takto sociologicko-antropologicky pojatý výzkum elit by nabídl mnoho nových badatelských námětů. Na některé z nich upozornila ve svém nedávném konferenčním výstupu Olga Fejtová, která přesvědčivě doložila, že koncept elit v české historiografii nebyl ještě plně aplikován a využit.^[92] I přes tuto skutečnost autorka ve svém sdělení poukázala na odklon od studia elit k „módním“ konceptům hranic a identit.^[93] Poznamenala také, že výjimku představují domácí studie orientované na výzkum elit v 19. a 20. století, v nichž zažívá tento koncept doslovný „boom“. Vzhledem ke skutečnosti, že v 19. století začaly měšťanské elity nahrazovat elity celospolečenské, protože šlechta byla kvůli svému nadnárodnímu charakteru a používání němčiny jako dorozumivacího prostředku z této pozice vytlačována, nevěnoval se kvůli této rozsáhlé proměně předkládaný příspěvek bližšímu rozboru bádání o měšťanských elitách v tomto období.^[94] Olga Fejtová zmínila, že pro

---

TOCHVÍL, *Pelhřimovský primas Matěj Mauricius Klokotský a radní vrstva. K roli příbuzenských vztahů v samosprávě královských měst v 17. století*. In V. Bůžek – J. Dibelka (edd.) *Člověk a sociální skupina*, s. 221–254; J. KADEŘÁBEK, *Protireformace*, s. 9–44; TÝŽ, *Vrcholné orgány*, s. 3–21.

[89] M. HRUBÁ, *Možnosti*, s. 196.

[90] Tamtéž, s. 193–197.

[91] Srov. I. BÁTORI – E. WEYRAUCH, *Die Bürgerliche Elite*, s. 28.

[92] Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku jako badatelské téma domácí historiografie v kontextu evropských výzkumů posledních dvou desetiletí*, příspěvek přednesený na konferenci Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí. Praha 12. 10. 2011. Chtěl bych na tomto místě poděkovat dr. Olze Fejtové za zapůjčení písemné podoby jejího příspěvku, který mi napomohl v napsání této studie. V psaném konceptu svého vystoupení zmiňuje Olga Fejtová své připomínky na s. 5.

[93] K tomu srov. Peter MARSH, *Identity: An Ethnogenic Perspective*. In Richard C. Trexler (ed.) *Persons in Groups. Social Behavior as Identity Formation in Medieval and Renaissance Europe*, Binghamton-New York 1985, s. 17–30, zejména s. 21; Sydel SILVERMAN, *At the Intersection of Anthropology and History: Teritorial Festivity in Sienna*. In Tamtéž, s. 31–37.

[94] Srov. proto jen výběrově Zdeněk BEZECNÝ – Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k proměnám elit v Čechách*. In Milena Lenderová – Zdeněk Bezecný – Jiří Kubeš (edd.) *Proměny elit v moderní době. České Budějovice 2003*, s. 17–68; Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné*

studium elit bude nutností navrátit se k prosopografickým analýzám zaměřeným na časové období celého raného novověku, volit pro jejich výzkum komparativní přístup v rámci říše nebo se zaměřit na rozdílné mechanismy utváření elitní vrstvy v odlišných podmínkách poddanských a královských měst, či rozdílném konfesijním prostředí. Poukázala také na doposud opomíjené využití kulturních dějin.^[95]

K tomu je vhodné připomenout možnosti, které skýtá propojení konceptu elit s výzkumy komunikace v městském prostředí, tedy interakci účastníků sociálního jednání, která mohla nabývat různých podob,^[96] či uplatnění metodologických přístupů dějin genderu, resp. dějin žen. Velmi málo toho dosud bylo zjištěno o symbolické komunikaci při obnovách samosprávných celků patřících do okruhu mocenských elit. Pozornosti se dosud dostalo pouze obnovování městských rad.^[97] Širokou možnost kladení nových badatelských otázek přitom skýtají ritualizované vjezdy královských podkomoří do královských měst či obnovy úřadu královského rychtáře.^[98] V rámci výzkumu mechanismů utváření měšťanských elit zůstává dlouhodobě nezpracováno působení prostředníků (brokers).^[99] Je třeba studovat, jak probíhala vzájemná komunikace mezi prostředníkem a jeho klientem, z jakých sociálních vrstev prostředníci pocházeli, zda stáli vně měšťanských elit či působili v jejich rámci, kdo se na ně obracel a jakými prostředky. Dosud neprobádané také zůstaly otázky vlastní motivace měšťanů pro vstup do různých okruhů měšťanských elit.

Stranou zůstal výzkum toho, nakolik byla při utváření měšťanských elit a snaze jednotlivých aspirantů pro vstup do jejich řad (zejména u elit mocenských) důležitá role žen. Podílely se ženy aktivně na kariéerním a společenském vzestupu svých mužů, nebo byly pouze pasivními nástroji, které se podřizovaly společenským

---

obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914. Brno 2007; TÝŽ, *Deutschliberale Politik und Elitenvergesellschaftung in der Gemeindeselbstverwaltung in Mähren 1850–1913.* In: Karsten Holste – Dietrich Hüchtker – Michal G. Müller (Hrsg.) *Aufsteigen und Obenbleiben in europäischer Gesellschaften des 19. Jahrhunderts.* Berlin 2009, s. 177–192; TÝŽ, *Sociální a profesní struktura brněnské komunální reprezentace v letech 1851–1904,* ČČH 103, 2005, s. 354–381; TÝŽ – Pavel KLADIWA, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu,* ČČH 2004, s. 796–827; P. KLADIWA, *Podnikatelské elity průmyslového regionu před první světovou válkou (na příkladu Severomoravského slezského svazu průmyslového v Moravské Opatově).* Slezský sborník 101, 2003, s. 52–67.

[95] O. FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku,* s. 6–7.

[96] Srov. Rudolf SCHLÖGL, *Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der Vormoderne.* In TÝŽ (Hg.) *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt,* Konstanz 2004, s. 9–60.

[97] T. STERNECK, *Obnovování,* s. 104–150; J. HRDLIČKA, *Otázky bez odpovědí,* s. 187–220.

[98] Okrajově se dané problematiky dotkl J. KADERÁBEK, *Vrcholné orgány,* s. 7–8, 16.

[99] Viz poznámka 67.

požadavkům?^[100] Jaké nástroje a mechanismy ženy v tomto procesu používaly?^[101] I zodpovězení těchto otázek může napomoci dalšímu rozvoji konceptu elit a oživení badatelské diskuse.

Snahou příspěvku nebylo zachytit problematiku bádání o horní vrstvě měšťanské společnosti, resp. elitách v jeho úplnosti. Šlo o to představit stručné zhodnocení dosavadních přístupů ke studiu a prokázat, že při vhodně zvoleném sociologicko-antropologickém vymezení elit nabízí jejich koncept další širokou škálu otázek, které čekají na své zodpovězení a dokazují, že bádání o elitách nedošlo svého konce a není třeba jej opouštět.

SUMMARY:

The author of the present study outlines the research on the topic of the upper level of bourgeois society in Czech historiography. It shows how the Czech approach to the problem was inspired by German study of similar themes. It analyzes in detail the development of the terms patriciate, notables and elites and it aims at identifying the contribution of concrete Czech historians to the discussion. In second part of the article is delineated the possible direction of further development of the Czech research on the topic of bourgeois society and especially its upper level, is delineated. It especially accentuates the necessity of broader delineation of the upper level of the bourgeois society that would respect the formal as well as informal ties within the bourgeois society, the admittance of concrete townsmen to holders of power or the role of social memory. The author also sees perspective in social-anthropological research of the elites, based on the strict observation of the sources, an interdisciplinary approach and the intersection of multiple methodological perspectives.

---

[100] K roli ovdovělých příslušnic cechů při kariérním vzestupu jejich nápadníků Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011, s. 216–218.

[101] Na roli měšťanek – kmoter při budování sociálních sítí vztahů v rámci mocenských elit poukázal J. KADEŘÁBEK, *Protireformace Slaného*, s. 9–44, zejména s. 22–23, 27–28.